

Rezumat

O incursiune în lumea reprezentărilor cartografice poate fi eficace din câteva perspective pe care studiul de față le va pune în evidență. În primul rând se oferă oportunitatea unei focalizări fenomenologice asupra problematicei spațiului, a reprezentărilor spațialității asupra limitei și distanței. Formularea lui Kant asupra spațiului ca un dat a priori va fi completată ulterior de către Heidegger – spațiul nu poate fi perceput decât reificat și construit ca formă a spațialității ființei – în – lume. În ceea ce privește spațialitatea operei de artă aceasta devine formatoare de spațiu ca „punere în operă a adevărului ființării”. Spațiul operei se transformă astfel în spațiu „originar” care se deschide spre altă lume. Concepția filosofică contemporană asupra spațiului se îndepărtează așadar de schema a priori de tip kantian cu observația că se menține axiomatic ideea geometriei abstracte ca model spațial. Se impune aici stabilirea unei concordanțe între subiectiv și obiectiv care să facă loc perceptivului și experienței umane în ordonarea geometrică a spațiului. Subiectul – conștiința - își creează alteritatea (Lumea) prin reprezentare: percepții, imagini, impresii, fantasmе, idei, vise. Raportul dintre geometrie și viață își are corespondența în alteritatea figură/formă. Figura este o structură simplă, elementar geometrică, iar forma este o structură complexă, produs combinatoriu care plasticizează geometria conferindu-i calități naturale. Figura este produsul conștiinței spațiale; neexistând în real, figurile se impun ca un complex a geometriei care face saltul către formele naturale. Promovarea de către conștiință a figurilor abstracte care instaurează ulterior calitățile formelor naturale, devolează aprehensiunea acestora în fața vacuității, a vidului asimilat întotdeauna cu neantul. Rezultă o propensiune a psiho-mentalului către identificarea vieții/realului cu figurile/formele. Conștiința spațială geometrică generează spațialitate statică. Prin multiplicarea figurilor se ajunge la stadiul formal care este dinamic, într-o

ipostaziere spațială morfodinamică. Formele vieții sunt în mișcare eternă, procesuală, iar analiza lor necesită o abordare de tip fenomenologic.

Ultimul tip de spațializare ar corespunde unui adevărat „desen” al traseelor cotidiene – de la centru spre periferie și invers, din interior spre exterior și viceversa. Desenul spațial va descrie „locuri”, spații alveolare – „spațiu pulverizat în locuri” după formulă; area lui Heidegger. O „hartă imaginată” a locurilor cotidiene derivată din ideea lui Michel de Certeau a „inventării cotidianului”. De aici rezultă practici subtile și complexe de invenții și apropieri spațiale, de înstăpânire vizuală a locurilor. Se va trasa finalmente o descriere cartografică a spațialității cotidiene. Semnalăm o evoluție a filosofiei spațialității de la proiecția utopică (ca proiecție în spațiu fără loc) la un spațiu al locurilor multiple și multiplicabile. Preluând ideea de producție a spațiului vom conchide că spațialitatea este un concept dinamic, o „operă neterminată” a modernității. Fiind un proiect indispensabil al culturii, spațialitatea se prezintă ca un uriaș palimpsest în care distingem diverse reprezentări spațiale stratificate, legitimate la nivelul interiorității dar și al exteriorității. Dacă o societate produce „heterotopii” (după fericita formulare a lui Foucault) situate în interstițiile unei culturi, la nivelul spațiului interior, există o mare încărcătură calitativă. În acest sens posedăm o spațialitate psihică și poetică, un „spațiu imaginar” din care descind hărțile noastre imaginare. Un spațiu al psihismului care apelează la virtuțile imaginației și ale reveriei și care își găsește un model elementar – a se vedea Fenomenologia lui Bachelard. O spațialitate care generează conținuturi psiho-afective puternice și bogate, locuri ale reveriei, melancoliei sau nostalgiei.

Acest studiu va devoala evoluția „in concreto” a reprezentărilor cartografice – deci a spațiului geografic. Acest spațiu ilustrează evoluția, devenirea a ceea ce se numește imaginarul geografic. Conștiința imaginantă apelează la imaginarul geografic care „completează” empiricul și conștiința perceptivă aducând cu sine miteme și simboluri ca imagini arhetipale. O iconosferă surinsă în reprezentări cartografice în care se împletesc fascinant „desenul” unui cogito care valorifică

cunoștințele geografice mereu augmentate cu miteme preluate de un imaginar geografic irepresibil.

Spre deosebire de imaginile „realiste” Google Earth, reprezentările cartografice medievale sunt abstracte, simbolice, codificate și acoperă un câmp cognitiv limitat în ordinea informațiilor geografice reale, dar completate de imaginație. Rezistența și capcanele alterității geografice sunt contracarate de aceste imagini cartografice care au rol de „eufemizare”. „Hărțile imaginare” ca imagini cartografice au rolul de a se interpune între geografie și subiectul suprapotențat psihic. Rolul esențial al acestor hărți iamginare, acestor „desene”, este de a reuni textualist niște miteme inițiatice și a le supune unei imaginații creatoare prin repetiție, joc și inovație. Finalmente, remarcăm că rolul imaginației nu se diminuează odată cu depășirea „gândirii vrăjite” a marilor călătorii și descoperiri geografice. Postmodernitatea renunță la centralitatea subiectului, apelând la varii soluții schizomorfe. Centralitatea sinelui, ideea „drumului spre centru” proprie modernismului cultural, pare abandonată în favoarea unor ipostazieri multiple ale subiectului – de aici derivă strategiile ficționale multiple specifice postmodernismului. Inventându-se pe sine prin multiplicare, subiectul plural se proiectează în locuri (topo – topos-uri) diferite într-o lume fragmentată. Alteritatea multiplă a spațiului este dublată de o „policromie” care trimite către o călătorie în timp a „omului politropos”.

Raporturile noastre cu lumea pot fi reduse la imaginile formate sub impulsul imaginarului ca forță psihică ce determină toate formele culturale. Transferată în zona spațiului geografic, această aserțiune generalizantă invocă un adevărat psihism al imaginarului geografic, o psihogeografie. Altfel spus, avem de-a face cu un atlas de imagini, de reprezentări ale spațiului geografic care diferă de la o epocă la alta, de la o cultură la alta și care sunt predispușe unor interesante metamorfoze. Imaginarul modelează continuu aceste reprezentări, în conformitate cu dinamica mitică și simbolică pe care le conține, într-un spectaculos joc de oglinzi. Evoluția reprezentărilor spațiale geografice urmează însăși evoluția cognitivă. Prin urmare, distingem mapamonduri antice, medievale, renașcentiste

care aparțin categoriei magicului și fantasticului – adică „lumi vrăjite”, după care urmează reprezentări cartografice cu o evidentă pregnanță cognitivă și tehnică. Conștiința este elementul esențial al spațializării; un spațiu geografic poate fi așadar reificat, populat de obiecte până la un punct absolut, extrem, sau poate fi expus unei „operații fantastice”, în care este eliminată determinarea obiectual-spațială în favoarea ficțiunii și utopiei, a mitului. Ori spațiul geografic a constituit o sursă excepțională de provocare a imaginarului. De regulă există tentația justificată de a împărți călătoriile geografice în conformitate cu motivațiile sale. Ori granița dintre călătoriile motivate mitic (v. Mitul paradisului, pământul făgăduinței etc.) și motivațiile paradigmatică, sociale sunt suficient de estompate sau întrepătrunse. Asistăm la un adevărat joc de oglinzi al imaginilor spațial geografice în care se alternează resturi mitice, religioase aparținând imaginarului, inconștientului colectiv cu forme și imagini empirice emanaate de simțul pragmatic al unei colectivități.

Din perspectiva acestei contemporaneități vom privi și vom enumera câteva din reprezentările geografice arhaice, cu mențiunea că vom reține, de fiecare dată, viziunea magică, vrajită, care le caracterizează. Căci mapamondurile arhaice – antice și medievale – nu trebuie privite din perspectiva lacunelor informaționale, a limitelor sale empirice. În gândirea arhaică magicul se împletește cu empiricul, realul cu ficțiunea și supranaturalul. Reprezentările spațiului geografic sunt mai degrabă scriituri psiho-geografice în care recunoaștem scenarii mitice și religioase. Un imaginar debordant care substituie lacunele geocognitive; tărâmurile septentrionale, cele orientale și cele meridionale nu aparțin lumii cunoscute, ci se înscriu într-un discurs grafic – figurativ fabulatoriu, imaginativ. Un Septentrion întunecat al unei rase mitice, un Orient, o Indie sau Persie care corespunde unor clișee antice și culturale desprinse din imaginarul vag și popular al Alexandriilor. Cele mai vechi mapamonduri au o formă circulară. Circularitatea este asigurată de simbolismul Omphalos-ului – lumea cunoscută este reprezentată sub formă de disc. O grafie a lumii care este determinată decisiv de istoria sacră de problematica plasamentului

geografic al grădinii paradisului sau a cetății Sfinte. Impregnarea mitică este evidentă – omphalos-ul lumii este cetatea, orașul (Roma, Babilon, Delphi), în jurul căruia gravitează celelalte orașe, pământul este străbătut de râul sau fluviul cunoscut, iar discul pământului este înconjurat de marele ocean. Acest model geografic – cosmografic va domina toate hărțile Antichității și o bună parte a celor din Evul Mediu. Ea este tributară Geographiei lui Ptolemeu care includea Europa, Asia de Sud și nordul Africii – lumea cunoscută în Antichitate și despărțite de Mediterană și Marea Rosie ca mări interioare. Ideea de a parcurge oceanul spre vest pentru a ajunge în India va fi preluată mult mai târziu de către Columb.

Modelul medieval abandonează aproape în întregime empirismul și se înscrie într-o schemă ca emanație dogmatică. Lumea este reprezentată geometric, cele trei continente sunt transformate trilobit sau, v. cazul lui Isidor din Sevilla sec. VII, cercul exterior al oceanului urmat de unul interior împărțit geometric în două mări interioare și perpendiculare. Acest model va fi preluat de către autorii medievali.

Schema impusă în mileniul I constă așadar într-un cerc împărțit în trei sectoare inegale, cel mai mare aparținând Asiei, celelalte corespunzând Europei și Africii. De aici derivă numele hărților T-O (terrarum orbis), în care O reprezintă oceanul circular, iar T apele interioare care separă uscatul în cele trei continente. În general hărțile medievale plasează în registrul de sus răsăritul, procedeau care permitea o expunere centrală (omfalică) a cetății Ierusalimului. Așa cum remarca Jean Delumeau în Grădina desfătărilor, o istorie a paradisului, hărțile medievale au oferit timp de secole o imagine și o localizare a paradisului terestru. Imaginarul medieval presupune că acest paradis terestru trebuie să existe în lumea cunoscută (oicumena) sau (încă) necunoscută. Numeroase cosmographie și Mappae mundi sunt mai degrabă reprezentări ale imaginarului geografic sau/și ale imaginarului sacru. Există cazuri în care paradisul este plasat în partea de sus a hărții iar Ierusalimul în centrul Pământului, dreptunghiular sau circular, este înconjurat de ocean iar în partea de sus a hărții sunt reprezentați Adam și Eva, pomul

cunoașterii, șarpele. v. mapamondul din Biblia de la Torino – sec X. În alte variante ale mapamondurilor dintre secolele X – XIII paradisul terestru este o insulă, iar în răsărit (care corespunde cu partea de sus a hărții) este străbătut de (cele patru fluvii) având în centru, invariabil, Ierusalimul în inima lumii. Este de semnalat puterea gândirii magice exemplificată în aceste mapamonduri în care cunoștințele de reprezentare geografică sunt puse în slujba imaginației paradisiace. În secolul XII, în erudițiile unei confruntări acerbe între lumea creștină și cea islamică, circula legenda despre regatul Preotului Ioan. Acesta era un tărâm binecuvântat, aflat sub cârmuirea unui rege – preot creștin. Localizarea sa este diversă – fie în Africa, aluzie la regatul creștin al Etiopiei, fie undeva în India, sau în Caucaz. Cert este că imaginarul european preia câteva date reale – existența unor regate creștine în răsăritul musulman sau a unor comunități creștine insularizate în oceanul necreștin. Acest imaginar asociază existența acestor comunități cu mitul celor trei magi precreștini și cu bogăția fabuloasă a Orientului, a Indiei în special. Până în Renaștere domina mapamondurile T-O model care prezintă câteva avantaje în reprezentarea geografică și răspund gândirii magico-teologice dominante. Fantasticul medieval se explicitează prin acel „reductione ad phantasma”, prin care se eliberează fantezmele, frica, viziunile erotice, mitice, mistice. Imaginile medievale dezvăluie așadar propriile fantezme refulate ale omului modern; ulterior aceste fantezme iau înfățișări transformate și „eufemizate” adecvat. Mapamondurile premergătoare epocii marilor descoperiri geografice urmează parțial schema T-O, dar și alternativa sferică, moștenită din concepția cosmografică a Antichității. Prin tradiție pitagoreică, pământul este o sferă (geometric perfectă) înăuntrul unei mari sfere a universului. Se recurge la matematică, la geometrie, la axul meridian nord-sud, la axele ecuatorului și ale celor două tropice. Viziunea plată a pământului este dublată de viziunea sferică ca alternativă a gândirii magico-religioase. Observațiile empirice corijază reprezentările geografice; axele orizontale delimitează zonele reci, temperate, aride și ecuatoriale, diviziune care va sta la baza geografiei moderne. Problematika

spațiului în pictura medievală se răsfrânge și în reprezentările cartografice. Ideea trecerii de la o viziune la transcendentă ce preferă spațiul plat la o viziune a spațiului „de adâncime” presupune o trecere de la bidimensional la tridimensional. În mapamondurile medievale se suprapune viziunea circulară cu cea sferică de origine pitagoreică. Perpetuarea principiului mitic/teologic este evidentă. Centrul – Ierusalimul – este omphalosul lumii, mapamondul este o „schemă mnemotehnică” care vizualizează biblic sau mitologic, iar „marginile” aparțin haosului și sunt înzestrate simbolic cu bestiare. O geografie care ierarhizează în conformitate cu principiul mitic – teologic, o viziune centristă/sferică ce corespunde noțional cu sinele psihanalitic. Putem descifra aceste mapamonduri premoderne ca un fel de reprezentări ale psihogeografiei. Cercul mapamondic este alcătuit de fapt de o succesiune de cercuri concentrice. Primul cerc ar corespunde eu-lui conștient/pământul sacru/cunoscut. Următoarele cercuri desemnează gradul de cunoaștere care se atenuază treptat spre perimetru, spre periferic.

Marile descoperiri geografice sunt efectul unui imaginar geografic dezlănțuit. Ele semnifică momentul prometeic al omului occidental (european) care, descoperind Lumea, se descoperă pe sine, prin intermediul Celuilalt. Reprezentările cartografice vechi se limitau la o lume cunoscută, așezată în centru. Dincolo, lumea necunoscută, „terra incognita” aparține miraculosului, barbariei sau terifiantului. Marea, oceanul, deșertul, stepile, pădurea, munții sunt realități fizice – geografice predispuse să valorifice imaginarul spațial al omului alb care va deveni colonialist. Rapelurile eroic – mitice sunt evidente. Navigatorii și exploratorii devin volens-nolens cuceritori – „conquistadores”. Spațiul geografic devine suportul unui imaginar încărcat de dramatism, de istorie și proiecție mitică. Reprezentările spațiale sunt, înainte de toate, spații existențiale, spații ale trăirii. În acest sens, să ne amintim de reveriile și pulsuniile Marelui han al lui Calvino (*Orașele invizibile*) provocate de imensitatea spațială a lumii. Imaginarul geografic colonial, „de cucerire” se manifestă în antichitate, prin proiectarea mitică a viselor de cucerire spațială. Cuceritorul/exploratorul își oferă sieși ocazia de a (se)

deschide o poartă spre o altă lume, inclusiv o deschidere către un (alt) Eu, către Celălalt. „Imaginile infinite” în accepțiunea lui Caillois sunt imagini incoerente care resping ab initio orice semnificație întocmai unor opere „obscure” suprarealiste. „Imaginile împiedicate” sunt închise, fortuit misterioase, traductibile, dar care și-au pierdut cheia și semnificația simbolică. Aici autorul nu se poate „împiedica” să introducă o „predicție semnificativă”. Activat fiind de dorința de „încifrare” și chiar de dezorientare explicită, indicația sa se va pierde. Reprezentările cartografice medievale corespund modelului psihogeografic al vremii. Elementele de fantastic constituie un adaos emblematic și simbolic cu destinație precisă. În realitate cele două tipuri de imagini evocate aici, coexistă. „O visare fertilă” este motivația demersului nostru artistic care circumscrie motivul central al „hărților imaginare”. Ce fel de spațiu descriu aceste hărți imaginare? Între ele sub incidența a ceea ce se numește în postmodernism „lumi ficționale”, „lumi alternative”? Cu certitudine se pune în discuție aici problematica relaționării „modelului” cu „copia” sau „simulacrul” său. Reprezentările oferite de Google Earth ne sunt „reale” și „ficționale” concomitent. Focalizările și plimbările sale în spațiu geografic sunt uimitor de asemănătoare „heterotopiilor” lui M. Foucault. Sesizăm o „geometrie a heteroclitului” și o imposibilitate de definire a unui loc comun, a unui „spațiu de primire”. Geo-graphia evită să înregistreze „spațiul geografic” în favoarea „teritoriului”. La nivelul practicilor ficționale avem de-a face cu însumarea unui tip de „spațiu heterotopic” cunoscut sub numele de „zonă”. Trebuie menționată aici preeminența varietăților ficționale pe care le pune la dispoziție literatura și filosofia postmodernă. Geografia reală este preluată „a rebours”, în conformitate cu anumite strategii ficționale, care contrazic reprezentările „realiste” sau moderniste. „Zona heterotopică a scrierilor postmoderniste nu poate fi organizată în felul acesta. Aici, spațiul nu este atât construit, cât deconstruit (subl. autorului) prin text sau mai degrabă construit și deconstruit în același timp. Zonele, spațiile imaginare au rolul de a parazita, a potența sau chiar de substituire a cartografiei reale. Odiseea homerică este

arhetipul noilor strategii ficționale; orice insulă homerică devenind o insulă ficțională iar multiplicarea insulară devine echivalentul lumilor ficționale multiplicare sau suprapuse. Exemplificările posibile numeroase asupra operelor ce intră sub incidența acestor strategii ficționale duc către o singură concluzie – există un adevărat „imperialism al ficțiunii”. Raportul dintre real și reprezentările textuale/cartografice sunt dificil de clarificat. Proiectul nostru artistic – hărțile imaginare – pleacă de la modelul cartografic medieval și post-medieval, și este susceptibil unor „operații ficționale” de genul celor enumerate mai sus. În sensul acesta putem afirma că acest proiect se supune intertextualității, așa cum a fost definite de către teoriile structuraliste și post-structuraliste – o rețea de texte interșanjabile. În cazul nostru este vorba de relaționarea unor imagini cartografice clasice cu motive și intervenții personale mediate de joc și improvizație. „Spațiile albe” ale cartografierii vor fi acoperite cu semnele propriei grafii, a propriei semnături grafice. Spațiul acestei cartografii imaginare devine oarecum un spațiu al intertextualității, un câmp al referințelor, și într-o măsură poate mai importantă – un spațiu al zo-graphiei. „Să nu uităm că pictura se numește, aici, zoografie, reprezentare înscrisă, desen al ființei vii, portret al unui model însuflețit... Cuvântul zographeme se abreviază uneori în gramma.” – citat din Derrida – 1977, p.132. În Diseminarea sa, avându-l ca model pe Platon, Derrida mai introduce un termen platonian – „pharma-kon” – cu o dublă conotație – fard al morții și leac concomitent. Fard, parfum fără esență, drog fără substanță. Scriitura este egal cu pharmakon, adică mască, fard, kosmos convertit în cosmetic, dar și sărbătoare și joc. „O anume sărbătoare și un anume joc” – conchide Derrida.